

www.cibereduca.com

V Congreso Internacional Virtual de Educación
7-27 de Febrero de 2005

LA BIBLIOTECA I L'E-LEARNING EN **L'ESPAI EUROPEU D'EDUCACIÓ** **SUPERIOR**

Sònia Capellà i Soler
sonia.capella@uib.es

Llicenciada en Filologia Catalana
Servei de Biblioteca i Documentació de la UIB

PARAULES CLAU: Biblioteca, educació a distància, e-learning, Centre de Recursos per a l'Aprenentatge i la Investigació (CRAI), biblioteca digital, universitat, REBIUN, Espai Europeu d'Educació Superior (EEES).

RESUM: Aquesta ponència és una aproximació al paper que han de tenir les biblioteques –i els centres als quals estan evolucionant: Centre de Recursos per a l'Aprenentatge i la Investigació (CRAI)– en relació a l'educació a distància dins de l'entorn que s'està formulant des de 1999 fins al 2010: la creació de [l'Espai Europeu d'Educació Superior](#) (EEES).

Concretament ens centrarem, en general, en la situació actual de les universitats espanyoles que ofereixen educació a distància. Una frase que resumeix la seva situació és que : "Existen un gran número de retos que las universidades españolas deben superar para que se llegue a una implantación generalizada del e-learning" (Germán Ruipérez, 2004). S'hi podria afegir que un d'aquests reptes és la col·laboració amb els serveis bibliotecaris.

Ho exemplificarem amb activitats que posen en relació les biblioteques en les plataformes de e-learning a les universitats i l'EEES (com les comunicacions que van tenir lloc a la [Universidad de Verano Adeje 2004](#): *La Biblioteca en el entorno del Espacio Europeo de Educación Superior: El Centro de Recursos para el Aprendizaje y la Investigación*).

ÍNDIX DE CONTINGUTS:

1. INTRODUCCIÓ2. L'Espai Europeu d'Educació Superior (EEES)3. L'EDUCACIÓ A DISTÀNCIA EN L'ENTORN DE L'EEES4. CENTRE DE RECURSOS DE LA INFORMACIÓ (CRAI): BIBLIOTEQUES I CENTRES DE DOCUMENTACIÓ EN L'ENTORN DE L'EEES5. CONCLUSIONS6. BIBLIOGRAFIA

1. INTRODUCCIÓ

Realment s'ha potenciat i s'està potenciant la relació entre els serveis bibliotecaris i la nova educació (concretament pel que fa a l'educació a distància)? Hi ha col·laboració? Organismes importants han insistit que és necessària, com [REBIUN](#) (Red de Bibliotecas Universitarias) o [OCLC](#) (*Online Computer Library Center Inc.*).

[L'Espai Europeu d'Educació Superior](#) (EEES) és un acord que van signar l'any 1999 un total de quaranta països i que preveu que el 2010 l'ensenyament superior de les universitats d'aquests països sigui comparable i més competitiu. Pel que fa a l'estudiant, aquest procés de convergència facilitarà que disposi d'un títol d'abast europeu. El model que es proposa se centra en l'estudiant i planteja el desenvolupament dels programes per competències. Els crèdits es mesuren segons les activitats d'aprenentatge i no segons les hores de docència que fa el professorat. Quin paper hi tenen les biblioteques?

Quins reptes té l'Educació Superior? Quin model de biblioteca necessiten els estudiants per a què puguin aprendre en aquest nou espai d'Educació Superior (EEES) i en la implantació de l'Educació a distància? Són preguntes molt complexes però ara és el moment de donar-hi resposta. En les següents línies no s'indica breument que se n'ha fet i que en queda per fer.

2. [L'Espai Europeu d'Educació Superior](#) (EEES)

La declaració de Bolonya de 1999 marca el començament d'un dens i llarg procés de convergència cap a un espai europeu d'ensenyament superior, que té l'any 2010 com a data límit d'implantació.

Aquest procés d'innovació i de canvi afecta a tots els àmbits de l'estructura universitària: crèdits, titulacions, metodologia didàctica, sistema d'acreditació, drets i deures dels alumnes, serveis universitaris, etc.

Les normes i lleis fetes fins ara i publicades a la pàgina del Ministeri d'Educació i Cultura de l'Estat espanyol (<http://wwwn.mec.es/univ/jsp/plantilla.jsp?id=3501>), fan referència a temes molt materials i deixen de banda el procés de col·laboració que creiem que haurien de tenir els Serveis de Biblioteca i de Documentació. Per exemple, a [La integración del sistema universitario español en el Espacio Europeo de Educación Superior \(Documento marco\)](#) no hi ha cap referència sobre aquesta qüestió. Per altra banda, per exemple, en el cas d'Espanya, en el [Borrador de Proyecto de Real Decreto por el que se establecen los](#)

[requisitos básicos para la creación y reconocimiento de Universidades y Centros Universitarios](#). la importància és l'espai, deixant de banda el coneixement, la col·laboració amb el professorat, el treball conjunt, etc.

2. Biblioteca. El edificio o los correspondientes servicios de biblioteca universitaria deberán permitir, en su conjunto, la utilización simultánea de, al menos, un diez por ciento del número total de alumnos matriculados.

A Espanya diversos organismes (com [ANECA](#), [CRUE](#), [MEC](#), [REBIUN](#)) tracten aquest tema però en podrien fer referència en més profunditat i, encara que hi ha diversos aspectes a considerar a l' EEES, no estaria malament insistir en la relació entre el món educatiu i el bibliotecari (com fa encertadament [REBIUN](#) en el seu Pla Estratègic).

3. L'EDUCACIÓ A DISTÀNCIA EN L'ENTORN DE L'EEES

Amb l'arribada de [L'Espai Europeu d'Educació Superior](#) (EEES), l'e-learning haurà de desenvolupar un paper fonamental en l'ensenyament universitari. Però, a la vegada, s'ha de renovar l'ensenyament presencial, de forma que ambdós models (presencial i virtual) es complementin per a millorar la qualitat de l'ensenyament. El procés d'integració EEES contempla que part de formació s'imparteixi mitjançant e-learning.

Però, dins el marc de l'EEES en el cas d'Espanya encara tampoc hi ha moltes referències publicades respecte a l'Educació a distància. Consideram que s'hi pot fer molt, encara que no ens entretindrem en què s'ha de fer només en què s'ha de fer. L'única cosa que insistirem és que l'Educació a distància no és com l'aprenentatge presencial: autoaprenentatge, més materials en línia, maneig de les noves tecnologies, nous materials, etc.

Definir breument com ha de ser l'Educació a distància en l'Educació Superior és complicat i s'aparta del nostre objectiu. Ara bé, voldríem remarcar que ara és un bon moment per establir-ho per part del organismes competents.

En un article fet per la Universitat de Sevilla l'octubre de 2004 (<http://www.crue.org/grupostrabajo/tecnologiasInformacion/docs/elearning%20e%20las%20universidades%20espa%F1olas.pdf>), es troba informació de com és l'e-learning en les universitats espanyoles.

En tots els models de e-learning – Universitat presencial que introdueix elements de virtualitat en la seva dinàmica educativa; Universitat virtual com a organització virtual; Universitat virtual adossada a la universitat tradicional; Universitat presencial amb extensió universitària virtual; Espais virtuals interuniversitaris comuns –hi hauria d’haver una biblioteca digital qualificada (encara que no és així).

A l’article esmentat, es pot observar que el panorama actual de l’oferta de e-learning universitari espanyol es caracteritza en l’actualitat per una gran oferta, encara que molt dispersa, de cursos, sobretot de postgrau.

[L’Espai Europeu d’Educació Superior](#) (EEES) i la implantació del «crèdit europeu», que computa tant la feina presencial com la no presencial de l’alumne, ofereixen tot un camp de possibilitats per a l’ensenyament virtual que s’haurien d’aprofitar.

En la universitat espanyola, la propulsora d’aquest nou model d’educació es la [Universitat Oberta de Catalunya](#) (UOC), amb un projecte d’universitat completament virtual des de fa deu anys com a modalitat d’Educació Superior a distància a través d’Internet i té una [Biblioteca Digital](#) remarcable i de cada vegada més implicada en l’aprenentatge.

Hi ha, a més, plataformes en altres universitats espanyoles (com es pot veure a http://www.gate.upm.es/plataformas/plataformas_vistas/view_all_plat.php3), encara que estan més avançats en altres països. Per exemple, la Escuela de bibliotecología de la Universidad de Texas (GSLIS 1)¹ fou una de les primeres que començà a oferir cursos sobre la utilització i la publicació de recursos d’informació a través d’Internet.

També s’han fet diverses propostes² de relació entre l’Educació a distància i la Biblioteca digital però no han passat de ser propostes. Per altra banda, a l’àmbit europeu es podria insistir més en aquesta relació, per exemple [e-learning europa](#) (pàgina sobre les iniciatives comunitàries al voltant de l’e-learnig: <http://www.elearningeuropa.info/>), on hi ha el [PROGRAMA eLEARNING](#): un programa per a la integració efectiva de Tecnologies de la Informació i la Comunicació, TIC, en els sistemes d’entrenament i educació a Europa, 2004-2006).

La [iniciativa eLearning](#) de la Comissió Europea té com objectiu mobilitzar a les comunitats educatives i culturals i als agents econòmics i socials europeus per a accelerar l’evolució

¹ GRETE PASCH (2000) *La biblioteca digital soporte de la educación a distancia University of Texas, USA*
<http://www.ucol.mx/interfaces/interfaces2001/interfaces2000/ponencias/ponencias/Sp02.pdf>

² Moltes d’aquestes propostes són d’àmbit no espanyol però aplicables aquí. No insistirem en quines són perquè hi ha nombrosos exemples que s’han publicat a revistes especialitzades i per Internet.

dels sistemes d'educació i formació així com la transició d'Europa cap a la societat del coneixement. Ara bé, necessita d'altres disciplines i recursos per portar-ho endavant.

4. CENTRE DE RECURSOS DE LA INFORMACIÓ (CRAI): BIBLIOTEQUES I CENTRES DE DOCUMENTACIÓ EN L'ENTORN DE L'EEES

La [Red de Bibliotecas Universitarias](#) (REBIUN) no ha estat al marge d'aquest canvi. De manera que ha apostat per un nou model de biblioteca universitària. La idea clau és convertir-les en centre de recursos per a l'aprenentatge, en centres proveïdors i organitzadors de recursos per a la docència i la investigació.

Aquest nou model de biblioteca està enfocat a l'usuari i pren com a referència, sobretot, els centres de recursos per a l'aprenentatge (*Resource Learning Centre*) d'algunes universitats britàniques.

L'adopció del nou sistema europeu de crèdits (ECTS) en l'Educació Superior suposa haver de realitzar una reformulació conceptual de l'organització del currículum mitjançant la seva adaptació als nous models de formació centrats en el treball de l'estudiant, models que han d'orientar les programacions i metodologies docents centrant-les en l'adquisició de competències concretes de l'Espai Europeu d'Educació Superior. Alguns projectes ho tenen present, però d'altres encara no.

Per exemple, l'[OCLC](#) (*Online Computer Library Center Inc.*) és un dels principals organismes que s'ha queixat d'aquest aspecte i té unes directrius pròpies del paper que tenen les biblioteques en l'Educació a distància i en l'Educació Superior. Quin organisme ho ha fet a l'àmbit europeu?

Si el treball conjunt entre la implantació de l'e-learning i el treball bibliotecari i documental ja és difícil – la mateixa [OCLC](#) ho projecta i ho explica a *Libraries and the Enchantment of E-learning Report from an OCLC sponsored Task Force* <http://www.oclc.org/memberscouncil/meetings/2005/october/dempsey.ppt>.³ – també és difícil, però no impossible, el treball conjunt en el nou espai d'Educació Superior.

³ Sobre aquest aspecte s'han escrit diverses propostes i opinions, com *Los Learning Objects De Las Plataformas De Educación A Distancia Con Las Competencias De Los Bibliotecólogos* de PABLO REYES C. LIUM, SONIA ALARCÓN G. i ISABEL IRIARTE

Existeix abundant bibliografia sobre casos de convergència de la biblioteca amb altres serveis universitaris en àmbits internacionals que es podrien aplicar aquí. Sobre el Regne Unit és interessant consultar la pàgina web *Centres de recursos per a l'aprenentatge i la recerca* (<http://www.upf.es/bib/crar.htm>), mantenguda per la [Biblioteca de la Universitat Pompeu Fabra](#). Alguns exemples de serveis convergits en els Estats Units són la *Graduate School of Management* de la UCLA (<http://www.anderson.ucla.edu/resources/acis/>); la University of Southern California (<http://www.usc.edu/isd/>) o la Michigan University (http://www.umich.edu/lib_resources.html). A Austràlia són interessants casos com el de la James Cook University Library and Computing Services (<http://www.jcu.edu.au/libcomp/>), la Newcastle University (<http://www.educause.edu/ir/library/pdf/EDU0027.pdf>) o la University of Deakin (<http://www.deakin.edu.au/learningservices/>).

Per altra banda, que s'ha considerat per poder establir aquesta convergència. Doncs, entre els punts de conjunció de les serveis bibliotecaris amb el nou model educatiu cal destacar:

- Aprenentatge basat amb l'estudiant.
- Aprenentatge continu i permanent.
- Aprenentatge amb el suport de les noves tecnologies.
- Amb un ús presencial i virtual.

Respecte als motius de treball conjunt entre els serveis bibliotecaris, cal destacar:

- La duplicació i la convergència pot fer disminuir costos.
- Tenen la mateixa missió: agents en l'aprenentatge.
- Tenen un paper en la competència entre universitats, és a dir, els futurs estudiants valoraran la qualitat de la docència a la hora d'optar per una universitat, però també tendran en compte altres valors afegits, com els serveis bibliotecaris, entre d'altres.
- Etc.

Ens troben en un canvi que han tengut les biblioteques tradicionals: el pas de suport a la docència i la investigació a ser essencials en l'aprenentatge en tots els nivells i tant a distància com presencial.

La implantació del sistema europeu de transferència de crèdits (ECTS) implica canvis en la forma de transmetre els coneixements. Per això és necessari una remodelació pedagògica i una millora del sistema europeu.

El model educatiu del procés de Bolonya es basa amb l'estudiant i no en les hores de classe; en el coneixement i no en la informació. Les biblioteques universitàries passen així de sales d'estudi i de consulta de manuals a centres on els estudiants han de cercar els seus apunts.

Seràn espais fonamentals per a la generació de materials orientats a la formació i millora de competències bàsiques i específiques, en diferents suports, que formin part de la programació ordinària de les assignatures. Però això no és fàcil, implica canvis en la manera de treballar de tots els agents implicats: professors, alumnes i bibliotecaris.

Entre els objectius principals podem esmentar:

- Integrar els cossos acadèmics de dues institucions d'educació superior enfocats a l'estudi de l'aplicació de biblioteques digitals per a Educació a distància, amb la finalitat de formar un grup d'investigació col·laborativa.
- Fomentar la utilització d'Internet en el procés d'ensenyament-aprenentatge.
- Compartir les eines de comunicació síncrona i asíncrona, formal i informal, de biblioteques digitals i educació a distància ja desenvolupats i en desenvolupament en ambdues institucions.
- Afegir funcionalitat a les eines que s'integraran.
- Reunir i adaptar les eines existents de les dues institucions, creant un ambient on es podrà continuar integrant diverses aplicacions pertinents.

En el cas d'Espanya, en una enquesta que es va fer el 2003⁴ entre els directors de les biblioteques universitàries espanyoles, s'obtingué com a resultat una mitjana de cooperació de les biblioteques amb els serveis informàtics d'un 3,3, en una escala de 1 a 5. Per tant, les biblioteques estan poc implicades en les iniciatives digitals de suport a la docència de les seves universitats.

Si en l'enquesta s'hagués analitzat la cooperació amb el professorat, els resultats haguessin estat molt negatius. Cal dir, però, que s'estan fent petites coses, però només petites coses (sempre des de l'àmbit bibliotecari, com la «bibliografia recomanada»). Aconseguir aquest tipus d'unions no és sempre fàcil, però és possible.

Què cal? Doncs, és necessari la feina en equip de persones amb diferents cultures i experiències i sobretot que es posi en marxa aquesta feina. Les biblioteques universitàries espanyoles ja s'han posat en marxa per a assumir el repte de ser part activa en el nou

⁴ BALAGUÉ MOLA, Núria (2003) *La biblioteca universitaria, centro de recursos para el aprendizaje y la investigación: una aproximación al estado de la cuestión en España*.

paradigma educatiu, però hi ha altres agents implicats (professorat, personal de serveis, etc.) que també les hi han d'implicar.

Quin model de biblioteca necessiten els estudiants per a què puguin aprendre en aquest nou espai d'Educació Superior (EEES) i en la implantació de l'Educació a distància?

- a. Centre de Recursos per a l'Aprenentatge i Investigació (CRAI)**
- b. Biblioteca Digital (BD)**
- c. Nous rols de bibliotecaris**

El saber com aconseguir-ho és la feina a fer. I allò que és segur és que les universitats que realitzin i encertin en els canvis tendran èxit i prestigi.

a. Centre de Recursos per a l'Aprenentatge i Investigació (CRAI)

La convergència europea està essent el detonant de multitud de canvis en les universitats espanyoles: «Estos nuevos escenarios y desafíos requieren nuevas formas de abordarlos y el sistema universitario español está en su mejor momento histórico para responder a un reto de enorme trascendencia: articular la sociedad del conocimiento en nuestro país.»⁵

Han aparegut uns nous serveis bibliotecaris anomenats Centres de Recursos per a l'Aprenentatge i Investigació (CRAI): «Un CRAI es un entorno dinámico en el que se integran todos los recursos que dan soporte al aprendizaje y la investigación en la universidad» ([REBIUN](#), 2003).

Com es transforma la biblioteca amb Centre de Recursos per a l'Aprenentatge i la Investigació (CRAI)? En el Pla Estratègic de REBIUN s'explica un poc: <http://biblioteca.upc.es/Rebiun/nova/InformesGrupoTrabajo/93.ppt>.

Entre els exemples de CRAI, en destaquen de fora de l'àmbit espanyol, com el [Learning Centre](#) (LC) of the Sheffield Hallam University.

Com es pot veure en les ponències que van tenir lloc a la [Universidad de Verano Adeje 2004](#) (*La Biblioteca en el entorno del Espacio Europeo de Educación Superior: El Centro de Recursos para el Aprendizaje y la Investigación*), a l'àmbit espanyol van apareixent nous

⁵ Ley Orgánica de Universidades 6/2001 ([BOE](#), 24/12/2001).

models com la *Factoria de recursos docents*⁶ de la [Universitat Politècnica de Catalunya](#) (UPC).

b. Biblioteca Digital

Sempre, i especialment en l'Educació a distància, la Biblioteca o els centres afins participen de una manera més o menys activa en els projectes digitals relacionats amb la docència. Les biblioteques tenen un paper actiu dirigint projectes de digitalització, per exemple el de tesis doctorals TDX: [Tesis Doctorals en Xarxa](#) (TDX), entre d'altres materials produïts per la universitat.

Com a suport a la formació presencial, entre molts més, podem esmentar l'*Aula Global*, portal acadèmic de la [Universidad Carlos III](#), a càrrec de la biblioteca. A la [Universitat de Barcelona](#) la iniciativa dels *Dossiers electrònics*, que també és a càrrec de la Biblioteca i també el cas dels *Dossiers electrònics* de la [Universitat de Lleida](#). El [Servei de Biblioteques i Documentació de la Universitat Politècnica de Catalunya](#), ha posat en funcionament, en col·laboració amb l'Institut de Ciències de l'Educació y la empresa INTEL, la *Factoria de recursos docents*, abans esmentada.

Les universitats virtuals es caracteritzen per tenir una Biblioteca Digital (com la [UOC](#)) i de cada vegada tenen més recursos digitals i una Biblioteca Digital les biblioteques presencials. Per acabar, voldríem insistir que són atractives perquè entre les característiques de les Biblioteques Digitals hi ha la bona organització dels materials i la facilitat d'accessibilitat en línia a més de ser descarregables en diferents formats; per altra banda, no s'han d'oblidar els inconvenients encara que són menys (l'accés a Internet, l'accés limitat, etc.).

c. Nous rols dels bibliotecaris

S'ha dit, que amb el canvi al qual ens referim, a més a més apareix una nova figura del bibliotecari: agent col·laborador en la creació de coneixement i en els processos d'aprenentatge (EEES). Ara haurem d'esperar per saber si s'impulsarà el treball en equip i es considerarà real aquesta figura, ara per ara, virtual.

⁶ MARANILLO, Martí (2004) [La experiencia de la UPC: La Factoría.](#) Dins [Universidad de Verano Adeje 2004](#) : *La Biblioteca en el entorno del Espacio Europeo de Educación Superior: El Centro de Recursos para el Aprendizaje y la Investigación.*

5. CONCLUSIONS

En la creació de l'[Espai Europeu d'Educació Superior](#) (EEES), hi ha uns reptes a seguir entre els quals les biblioteques hi tenen un paper essencial, ara bé no se les té en compte com s'hauria de fer.

Per altra banda, L'**E-learning** respon a un nou paradigma de docència que tracta de unir les noves tecnologies amb la ensenyament. L'[Espai Europeu d'Educació Superior](#) (EEES) ha de treballar també en aquest àmbit i en la col·laboració entre els serveis bibliotecaris i la docència per assolir els seus objectius.

Les biblioteques universitàries han d'evolucionar cap a un nou model que les situí en la posició òptima per realitzar la seva missió de donar suport a la investigació, a la docència i —ara més que mai— a l'aprenentatge. En el cas de les biblioteques universitàries s'estan realitzant treballs conjunts ([REBIUN](#)) però necessiten més implicació del Ministeri d'Educació i sobretot han de treballar conjuntament amb tota la universitat.

Per a afavorir l'aprenentatge, les biblioteques estan i han de combinar els seus serveis tradicionals amb altres que convergeixen en els denominats **Centres de Recursos per al Aprenentatge i la Investigació** (CRAI).

6. BIBLIOGRAFIA

AEFOL (Asociación Española Elearning) <http://www.aefol.com/version2004>

ANECA <http://www.aneca.es/>

ANGLADA I DE FERRER, Lluís M. (1999) *Les biblioteques universitàries: evolució, tendències i reptes de futur*. Bibliodoc : Anuari de Biblioteconomia, Documentació i Informació. 53-62.

BALAGUÉ MOLA (2003) *La biblioteca universitaria, centro de recursos para el aprendizaje y la investigación: una aproximación al estado de la cuestión en España*. Dins [Jornades REBIUN](#) (2003).

BILL AND BELINDA GATES FOUNDATION (2004) *Toward Equality Of Access. The role of public libraries in addressing the Digital Divide.*

<http://www.ims.gov/pubs/pdf/Equality.pdf>

BULPITT, Graham (1995) *The Adsetts Centre at Sheffield Hallam University. The development of Learning Resource Centres for the future: Proceedings of a conference held at the Royal Institute of British Architects: HEDQF: SCONUL* (Standing conference of national and university libraries). <http://www.heestates.ac.uk/Partners/HEDQF/LRCs.htm>.

CASALS, I. (2002) *Lifelong learning at Badalona libraries. 2002 UNET Meeting*

COMISION EUROPEA (2002) *eEurope 2005: Una sociedad de la información para todos*

http://europa.eu.int/information_society/eeurope/2002/news_library/documents/eeurope2005/eeurope2005_es.pdf

Cátedras UNESCO de formación a distancia

<http://www.uoc.edu/catedra/unesco/esp/index.html>

<http://www.uned.es/catedraunesco-ead>

CRUE <http://www.crue.org/>

ELEARNING EUROPA de la COMISIÓN EUROPEA <http://www.elearningeuropa.info>

Espai Europeu d'Educació Superior

<http://wwwn.mec.es/univ/jsp/plantilla.jsp?id=3501>

IFLA, Public Libraries Section (2002) *The role of Public Libraries in lifelong learning*

<http://www.ifla.org/VII/s8/proj/rolepublib.htm>

GRETE PASCH (2000) *La biblioteca digital soporte de la educación a distancia.* University of Texas, USA

<http://www.ucol.mx/interfaces/interfaces2001/interfaces2000/ponencias/ponencias/Sp02.pdf>

[Jornades REBIUN](#) Red de Bibliotecas Universitarias Españolas (2003). Los Centros de Recursos para el Aprendizaje y la Investigación en los Procesos de Innovación Docente Palma.

Learning Centre (LC) of the Sheffield Hallam University

<http://www.shu.ac.uk/services/lc/>

LIBRARY ASSOCIATION (2001). *Libraries and Lifelong learning*

http://www.la-hq.org.uk/directory/prof_issues/lis.pdf

OCLC (2003) *The 2003 OCLC Environmental Scan. Pattern Recognition.*

<http://www.oclc.org>

REBIUN. Plan estratégico (2003-2006). 2002.

<http://www.crue.org/rebiun/PlanEstrategico.pdf>

[Red de Bibliotecas Universitarias](#) (REBIUN)

<http://www.crue.org/web-rebiun/index.html>

REDIRIS <http://edutec.rediris.es/CV/pag/webs1.html>

ROS, Adela (2004). «La verdadera apuesta del aprendizaje virtual: los aspectos sociales del e-learning». *Revista de Universidad y Sociedad del Conocimiento» (RUSC)*. UOC. Vol. 1, 1.

<http://www.uoc.edu/rusc/dt/esp/ros0704.pdf>

UNIVERSIA http://www.universia.es/contenidos/estudios/Estudios_Universidadvirtual.htm

[Universidad de Verano Adeje 2004](#): *La Biblioteca en el entorno del Espacio Europeo de Educación Superior: El Centro de Recursos para el Aprendizaje y la Investigación*

©CiberEduca.com 2005

La reproducción total o parcial de este documento está prohibida

sin el consentimiento expreso de/los autor/autores.
CiberEduca.com tiene el derecho de publicar en CD-ROM y
en la WEB de CiberEduca el contenido de esta ponencia.

® CiberEduca.com es una marca registrada.
©™ CiberEduca.com es un nombre comercial registrado